

УДК 37.013.42

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-749-761](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-749-761)

Парфанович Іванна Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, вул. Назарія Яремчка, 42, м. Тернопіль, 46000, тел.: (096) 343-25-65, <https://orcid.org/0000-0002-5300-7092>

Петришин Людмила Йосипівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, вул. Польового, 2г, м. Тернопіль, 46000, тел.: (097) 037-90-48, <https://orcid.org/0000-0002-4506-1523>

Лещук Галина Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, бульвар Д.Галицького 10/64, м. Тернопіль, 46000, тел.: (097) 298-96-78, <https://orcid.org/0000-0002-0017-9464>

ІНТЕГРАТИВНІСТЬ ДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Анотація. Встановлено актуальність визначення специфіки застосування методів сімейного неблагополуччя в їх інтеграції для глибокого вивчення проблеми. Наукові погляди та позиції щодо методів дослідження сімейного неблагополуччя представлено за такими компонентами: статистичні підтвердження актуальності проблеми; детермінація явища і фактори ризику; наслідки жорстокого поводження з членами сім'ї; діагностичний інструментарій сімейного неблагополуччя; психолого-педагогічні характеристики членів неблагополучної сім'ї.

Запропонований підхід передбачає інтегративність методів дослідження сімейного неблагополуччя у соціальній роботі та врахування таких інформаційних блоків: діагностика медико-біологічних показників, психологічного самопочуття; соціальних зв'язків; визначення рівня девіантності; діагностика окремих видів девіантної поведінки.

Перевірено дієвість науково обґрунтованого підходу на базі діяльності науково-дослідної лабораторії діагностики і профілактики

девіантної поведінки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Комунального закладу Тернопільської міської ради «Тернопільський міський центр соціальних служб». Розроблено теоретичне підґрунтя: здійснено підбір, адаптацію, апробацію форм, методів, методик. Аналіз здійснюваної роботи стосується сімей з різним рівнем неблагополуччя протягом дворічного терміну. Облікові сім'ї, залучені до дослідження, мали різний характер сімейного неблагополуччя, і це потребувало диференціації в застосуванні форм та методів. Визначено додатковий інструментарій у дослідженнях сімейного неблагополуччя, яким є спеціалізовані методики, що стосуються психологічного самопочуття та соціальних зв'язків особистості.

Загальні риси інтегративного підходу: ретельний вибір, науковий аналіз, апробація діагностичного інструментарію; залучення фахівців суміжних галузей до роботи на постійній чи періодичній основі; розробка нового інструментарію із залученням фахівців суміжних галузей (медиків, психологів, юристів); експертна оцінка підходів, застосовуваних форм і методів, дослідження, методик роботи; професійне прогнозування розвитку ситуацій, ефективності застосовуваних заходів і методів роботи; поєднання технологічності дослідження з елементами творчості та інновацій; індивідуально-диференційований підхід до кожної конкретної ситуації щодо вибору методів дослідження; перевірка ефективності не тільки методів дослідження, але і загалом технології роботи.

Ключові слова: сім'я; неблагополуччя сім'ї; дослідження сім'ї; діагностичний інструментарій; інтегративність дослідження.

Parfanovych Ivanna Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Management of Sociocultural Activities, Nazariya Yaremchka St., 42, Ternopil, 46000, tel.: (096) 343-25-65, <https://orcid.org/0000-0002-5300-7092>

Petryshyn Lyudmila Yosypivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Polovogo St., 2g, Ternopil, 46000, tel.: (097) 037-90-48, <https://orcid.org/0000-0002-4506-1523>

Leshchuk Galina Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Blvd D. Halytskyi, 10/64, 27, Ternopil, 46000, tel.: (097) 298-96-78, <https://orcid.org/0000-0002-0017-9464>

INTEGRATION OF DIAGNOSTIC TOOLS OF FAMILY UNWELL-BEING IN SOCIAL WORK

Abstract. The relevance of determining the specifics of the application of methods of family dysfunction in their integration for the in-depth study of the problem has been established. Scientific views and positions on methods of researching family dysfunction are presented according to the following components: statistical confirmation of the relevance of the problem; determination of the phenomenon and risk factors; consequences of ill-treatment of family members; diagnostic toolkit of family dysfunction; psychological and pedagogical characteristics of dysfunctional family members.

The proposed approach provides integrative methods of researching family dysfunction in social work and taking into account the following information blocks: diagnosis of medical and biological indicators, psychological well-being; social connections; determination of the level of deviance; diagnosis of certain types of deviant behavior.

The effectiveness of a scientifically based approach based on the activities of the research laboratory for the diagnosis and prevention of deviant behavior of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk and the Communal Institution of the Ternopil City Council "Ternopil City Center of Social Services" was verified. The theoretical background has been developed: the selection, adaptation, and testing of forms, methods, and techniques have been carried out. The analysis of the work carried out concerns families with different levels of disadvantage during a two-year period. The registered families involved in the study had a different nature of family dysfunction, and this required differentiation in the application of forms and methods. Additional tools in the study of family dysfunction, which are specialized methods related to psychological well-being and social relations of the individual, have been identified.

General features of the integrative approach: careful selection, scientific analysis, approbation of diagnostic tools; involvement of specialists in related fields to work on a permanent or periodic basis; development of new tools with the involvement of specialists from related fields (doctors, psychologists, lawyers); expert assessment of approaches, applied forms and methods, research, work methods; professional forecasting of the development of situations, the effectiveness of applied measures and work methods; combination of technological research with elements of creativity and innovation; an individually differentiated approach to each specific

situation regarding the choice of research methods; checking the effectiveness of not only research methods, but also work technology in general.

Keywords: family; family dysfunction; family research; diagnostic tools; integrativeness of research.

Постановка проблеми. Сьогодні соціальна робота характеризується тенденціями розширення у практичній сфері, що стосуються диференціації соціальних структур, та інтеграції – щодо застосування різних підходів. Інтегративність стосується як методів діагностики, вивчення і виявлення проблем, так і профілактики, корекції, терапії, реабілітації. Особливу групу складають методи дослідження детермінант сімейного неблагополуччя, що спричиняють несприятливу атмосферу, стан і самопочуття індивідів. Сімейне неблагополуччя особливо несприятливо відображається на дітях.

У своїй сукупності основні діагностичні методи в соціальній роботі такі: спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ю (вільне, фокусуюче, формалізоване, стандартизоване, інтерв'ю з відкритими питаннями), метод експертної оцінки, метод експертного прогнозу, параметричний метод, метод оцінки ефективності, аналіз документів, тестування, біографічний метод, ситуаційний аналіз, методи обробки даних, контент-аналіз та ін. [1]. У аналізі досліджуваної проблеми варто наголосити на застосуванні спеціалізованих методик, що спрямовані на визначення конкретних якостей і характеристик особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями доведено, що сімейне неблагополуччя – явище багатогранне і характеризується низкою показників, різними проявами і наслідками. Тому і потребує комплексного інтегративного дослідження, оскільки сукупність форм, методів, спеціалізованих методик при такому підході дає максимальний ефект, що можна порівняти з ефектом синергетичного підходу.

Необхідність інтегративності дослідження засвідчено напрацюваннями науковців, згідно аналізу суджень яких [2; 6; 9] сімейне неблагополуччя – явище, що може бути досліджене сукупністю форм, методів та спеціалізованих методик, які всебічно охоплюють проблему. Інтегративний підхід до дослідження сімейного неблагополуччя може бути як теоретично обґрунтований, так і практично підтверджений.

Наукові погляди та позиції, щодо дослідження сімейного неблагополуччя, варто систематизувати за певними теоретико-аналітичними аспектами:

- 1) статистичним підтвердженням актуальності проблеми;

- 2) детермінацією явища і факторів ризику;
- 3) наслідками жорстокого поводження з членами сім'ї;
- 4) діагностичним інструментарієм;
- 5) психолого-педагогічними характеристиками членів сім'ї.

1. Статистичні підтвердження актуальності проблеми.

Згідно досліджень, проведених центром «Соціальний моніторинг» та Українською асоціацією планування сім'ї, у кожній п'ятій сім'ї конфлікти розпалюються на ґрунті різних підходів до питання виховання сім'ї. Зокрема, причиною конфліктів у сім'ях, де ростуть діти від 10-ти до 17-ти років стає нездатність батьків задовольнити їхні матеріальні потреби. Найскладніше, на думку психологів, домогтися гармонійності в проблемній чи неповній сім'ї [2, с. 22].

2. Детермінація явища і факторів ризику. Фактори ризику, зумовлені структурою сім'ї, виокремлено такі: неповна, багатодітна сім'я; наявність вітчима; конфліктні або насильницькі стосунки між членами сім'ї; проблеми між подружжям емоційного, сексуального характеру; передача насильницьких намірів від батьків дітям; проблеми взаємовідносин батьків і дітей; емоційна і фізична ізоляція сім'ї [2, с. 24].

Існує низка конкретно-психологічних парадигм, в яких розглядається комплекс детермінант, що зумовлюють неблагополуччя в сім'ї. Під макрофакторами – як причинами та умовами поширення сімейного неблагополуччя – насамперед розуміють певні процеси і явища, які відбуваються на рівні соціальної структури суспільства. Так, причини – це ті процеси і явища, що безпосередньо породжують неблагополуччя у сімейних взаєминах, а умови впливають на це опосередковано, полегшуючи дію причин. Вважається, що дія факторів на макрорівні змінюється залежно від конкретних політико-правових, культурних, моральних, соціально-економічних, демографічних та інших умов [3, с. 15].

3. Наслідки неблагополуччя сім'ї, особливо стосовно дітей та нехтування їхніми потребами, може мати різні види і форми. Серйозної шкоди самопочуттю, здоров'ю, розвитку та соціалізації особи, що нерідко загрожує життю, завдає насильство (фізичне, психоемоційне, економічне, сексуальне). Як негативний прояв поведінки, насильство можна класифікувати за такими ознаками: стратегія кривдника (явне або приховане); час (тепер чи в минулому); тривалість (одноразове, систематичне); за місцем і оточенням (удома – від батьків; у школі – від педагогів чи інших дітей; на вулиці – від дітей чи незнайомих дорослих). Розрізняють негайні та віддалені наслідки жорстокого і недбалого ставлення до дітей. Віддалені наслідки – це порушення

фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особисті та емоційні порушення, соціальна невлаштованість [4, с. 8].

Спостереження за дітьми-сиротами, дітьми з неповних сімей показали, що переважна більшість з них – важковиховувані діти. Для них властиві певні відхилення в моральному розвитку та поведінці. Це свідчить про вирішальне значення у формуванні особистості дитини тих відносин, які складаються між нею і батьками в ранні періоди дитинства. Цю ідею підтримує американська дослідниця С. Рей, при цьому нею було доведено, що відсутність материнського тепла, ласки, ніжності згубно діє на формування особистості дитини ще в той час, коли вона знаходиться в утробі матері. Якщо народження дитини є небажаним у сім'ї, а мати з негативними емоціями виношує дитину, то це приводить до патологічних змін у складних мозкових структурах у період їх формування. Такі діти часто агресивні і жорстокі вже в перші роки життя. Згідно з дослідженнями С. Рей, 90 % неповнолітніх правопорушників, яких вона вивчала, були небажаними дітьми (за свідченнями їх батьків) [5, с. 112].

4. Діагностичний інструментарій сімейного неблагополуччя опрацьовано достатньою мірою та представлено багато ефективних форм, методів, методик. У ракурсі нашого дослідження – комплексні та інтегративні підходи. Наводимо приклад розробленої комплексної методики для діагностики сімейного насильства, яку можна було б використати у своїй практичній діяльності фахівцям соціальної сфери, котрі стикаються з цією проблемою. Процедура здійснення діагностики складається з трьох етапів, на кожному з яких використовується свій конкретний діагностичний інструментарій: 1) вимір внутрішньої агресії за допомогою тесту (проведення тесту С. Дайхоффа); 2) вимір зовнішньої агресії за допомогою анкети; 3) виявлення ролі випробовуваного в ситуаціях сімейного насильства за допомогою стандартизованого інтерв'ю. За твердженням автора, методика не є психодіагностичною, вона спрямована швидше на соціологічне виявлення «відносин» у малій соціальній групі [6, с. 120–126].

5. Психолого-педагогічні характеристики членів сім'ї також є предметом дослідження. Так, зокрема, за результатами опитування «Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання», проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, та виходячи з досвіду практичної роботи, експерти-психологи запропонували визначити найтипівіші індивідуально-психологічні риси потерпілих від неблагополучної ситуації, для яких, як правило, характерні: пасивно-споглядальна позиція, почуття страху,

тривожність, терплячість з ухилом до жертвності, низька самооцінка, невпевненість у собі, залежність від партнера, невірноваженість, яка може виявлятися в підвищеній емоційності, вразливості, неадекватних реакціях та агресивності. Вони мають невротичні механізми психологічного захисту, виражені акцентуації характеру (депресивну, тривожну або демонстративну). А також низький рівень самоусвідомлення: вони погано ідентифікують себе як людину, втратили власне «Я», не орієнтуються у власних потребах та бажаннях, мають виражений мазохістський компонент, що зумовлений негативним досвідом у дитинстві [1, с. 19]. Тобто, мають зміщення характеристики психолого-педагогічного характеру.

Метою статті є аналіз специфіки застосування діагностичного інструментарію для встановлення детермінант, особливостей прояву та вирішення проблеми сімейного неблагополуччя.

Виклад основного матеріалу. Запропонований нами підхід передбачає інтегративність методів дослідження сімейного неблагополуччя у соціальній роботі із врахуванням інформаційних блоків [7] (Рис. 1). Стан здоров'я кожного в сім'ї, діагностику на основі медико-біологічних показників повинен здійснювати фахівець вузького профілю (наприклад, лікар чи психолог) і такі характеристики повинні братися до уваги в загальному вигляді провідним спеціалістом соціальної роботи. Особливо ті з них, що лежать в основі агресивної поведінки та прояву різних видів адикцій.

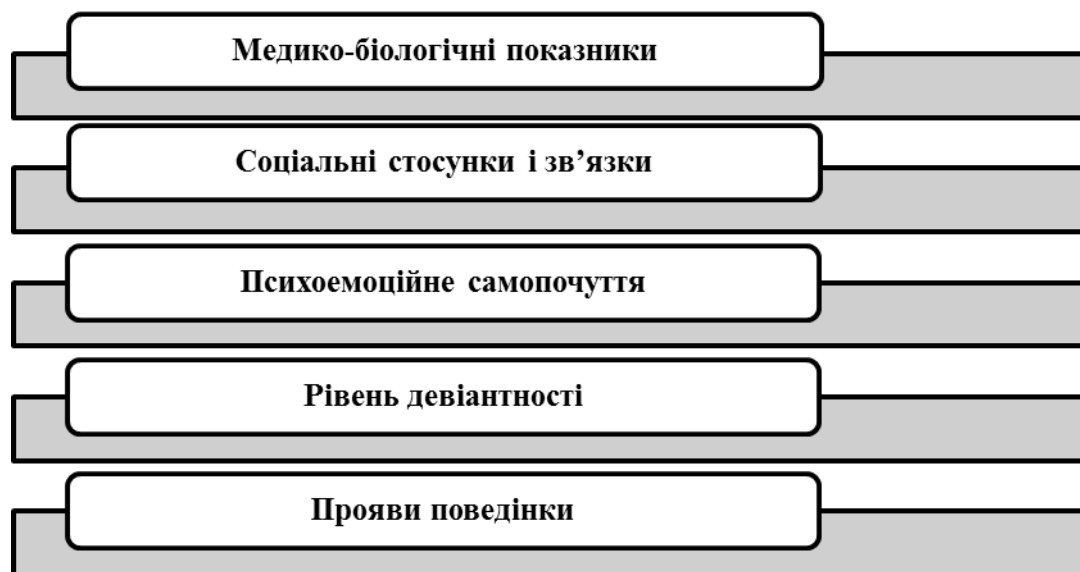

Рис. 1. Інформаційні блоки дослідження сімейного неблагополуччя у соціальній роботі

Для дослідження доцільно застосовувати методи і форми педагогіки, психології, соціології, права, медицини. Вибір методів дослідження зумовлений характером ситуації, що розглядається, цілями та специфікою діяльності суб'єкта дослідження. Окремі прояви сімейного неблагополуччя можна дослідити у межах конкретної ситуації. Визначено додатковий інструментарій у дослідженнях формування і прояву сімейного неблагополуччя – *спеціалізовані методики* [7], що стосуються: психоемоційного самопочуття; соціальних зв'язків; рівня девіантності; видів девіантної поведінки особи – члена сім'ї. Конкретизовані сфери дослідження представлено на Рис. 2.

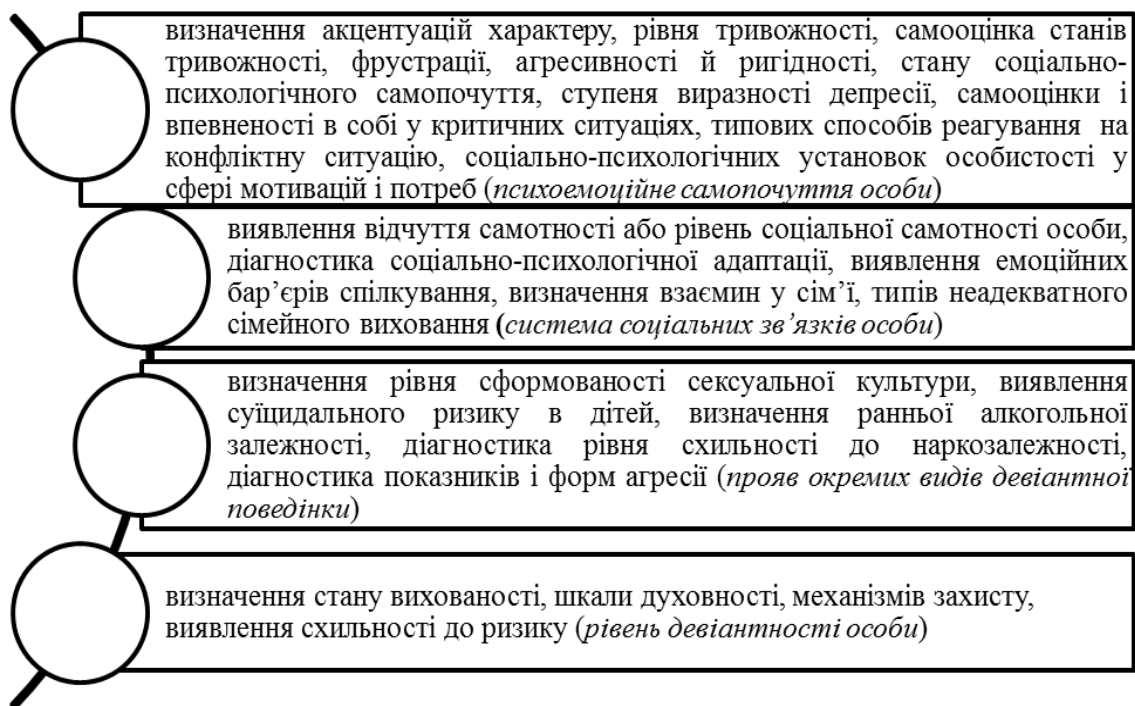

Рис. 2. Сфери дослідження формування та проявів сімейного неблагополуччя [7].

Нами перевірено дієвість інтегративності діагностичного інструментарію в дослідженні сімейного неблагополуччя, як *науково обґрунтованого підходу*, на базі діяльності науково-дослідної лабораторії діагностики і профілактики девіантної поведінки Тернопільського національного педагогічного університету та Комунального закладу Тернопільської міської ради «Тернопільський міський центр соціальних служб». На базі університету розроблено теоретичне підґрунтя: здійснено підбір, адаптацію, апробацію форм,

методів, методик [7; 8], - кожна з представлених методик є ефективною в поєднанні з різними формами та методами роботи фахівців різних галузей.

На базі Тернопільського міського центру соціальних служб здійснювалося *практичне застосування* підбраного та розробленого діагностичного інструментарію. Аналіз здійснюваної роботи стосується 18 сімей з різним рівнем неблагополуччя протягом дворічного терміну, серед яких:

- 3 сімей – з проявами насильства стосовно членів сім'ї з боку батьків (2 сім'ї – з боку батька, одна сім'я – з боку матері);
- 4 сім'ї – бездоглядність дітей (2 сім'ї обоє батьків перебувають тривалий час за кордоном, 1 сім'я – батьки померли, 1 сім'я – дитина виховується родичами, батьки залишили дитину);
- 4 сім'ї – адиктивна поведінка (2 сім'ї – алкоголізм батька, 1 сім'я – наркозалежність матері, батько відсутній, 1 сім'я – мати зловживає спиртним, батько відсутній);
- 7 сімей – різні види відхилень (4 сім'ї – постійні чвари, конфлікти, психологічне насильство, 3 сім'ї – неналежний догляд і виховання дітей).

Тобто, спектр проблем широкий, а відтак це вимагає і застосування різнопланових форм, методів, методик роботи.

Найбільший акцент у дослідженні зроблено на спеціалізованих методиках. Застосування цих методик можливе у співпраці соціальних працівників, медиків, юристів, психологів, педагогів. Для діагностики сімейного неблагополуччя нами визначені інтегровані методики, перелік яких представлено у таблиці 1, означені методики можна використовувати як базові при роботі з різними видами сімейного неблагополуччя, і що важливо, саме вони становлять основу діагностичного інструментарію досліджуваної проблеми.

Таблиця 1.

**Діагностичний інструментарій
з виявлення проблем сімейного неблагополуччя
(з використанням інтегративного підходу) [4]**

№ з/п	Назва методики	Джерело інструментарію	Можливі показники і результати дослідження
1.	Індивідуальна карта супроводження сім'ї	Соціальна, педагогічна, психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарання, не пов'язаних з позбавлення волі / за науковою ред. І.Д.Зверевої. К.: АЛД, 2006. 324 с.	Скрутне фінансове становище в сім'ї; відсутність належної комунікації; неналежні умови виховання дітей в силу зайнятості батьків; гіперопіка дітей; ослаблення виховної ролі сім'ї та посилення впливу інших інститутів (засоби масової комунікації, оточення). Відхилення мають різну ступінь, що і визначає рівень ризиків
2.	Карта сімейного мікроклімату	Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навчально-методичний посібник. Київ, 1996. 263 с.	Батьки через брак часу не проводять часу з дітьми; у підростаючого покоління низька мотивація до навчання; сімейні ресурси й можливості; сім'я потребує корекційного впливу та впливу фахівців суміжних галузей; характер міжособистісних стосунків; характер взаємодії індивіда з оточенням; дружність чи роз'єднаність сім'ї
3.	Шкала помилковості у вихованні	Бакун Т. Психодіагностика особистості підлітка та профілактика девіантної поведінки. <i>Світло</i> . 2003. № 2. С. 91–95.	Стиль виховання нестійкий або ж нестійкий; незадоволена потреба дітей в емоційному контакті з батьками; нерозуміння стратегії виховання в сім'ї дітей; дітям приділено мало часу, через що вони мають прояви девіації; рівень ризиків для розвитку дитини в сім'ї; фактори впливу на поведінку члена сім'ї; адекватність чи неадекватність сімейного виховання; недоліки й труднощі виховання

Окрім представлених методик звичайно у соціальній роботі використовуються форми і методи, що відповідають типу неблагополуччя. Всі вони комплексно висвітлюють проблему, певні якості, риси, характеристики досліджуваного об'єкта, явища чи процесу. З огляду на вище обґрунтоване, можемо стверджувати, що застосування методів дослідження сімейного неблагополуччя у соціальній роботі має інтегративний характер, оскільки:

1) становище й самопочуття особистості визначаються низкою факторів, що мають соціальну, психологічну, медико-біологічну природу і здебільшого взаємопов'язані та взаємозумовлені;

2) прояв поведінки особистості, може бути наслідком дії комплексних детермінант (наприклад, агресивна поведінка може бути викликана агресивністю як рисою характеру – психолого-педагогічні характеристики, надмірною збудливістю нервової системи – медико-біологічні показники, невихованістю – недоліки соціального й сімейного виховання);

3) форми, методи, методики дуже часто взаємодоповнюють одне одного, коли ми починаємо дослідження з медичного обстеження, продовжуємо із застосуванням психологічного інструментарію, і завершуємо роботу тими, що засвідчують соціальну природу явища чи стану.

Висновки. Запропонований інтегративний підхід можна відслідкувати у роботі з профілактики сімейного неблагополуччя, де і представлено визначені особливості діагностичного інструментарію дослідження сімейного неблагополуччя в соціальній роботі. Облікові сім'ї, залучені до дослідження, мали різний характер сімейного неблагополуччя, що потребує диференціації в застосуванні форм і методів. Сімейне неблагополуччя оптимально можна дослідити за допомогою інтегрованих спеціалізованих методик, оскільки саме вони спрямовані на деталізоване дослідження проблеми.

Саме тому, ми можемо конкретизувати загальні риси інтегративності діагностичного інструментарію в дослідженні сімейного неблагополуччя такі:

- ретельний вибір, науковий аналіз, апробація діагностичного інструментарію;
- залучення фахівців суміжних галузей до роботи на постійній чи періодичній основі;
- розробку нового інструментарію із залученням фахівців суміжних галузей (медиків, психологів, юристів);
- експертну оцінку підходів, застосовуваних форм і методів дослідження, методик роботи;
- професійне прогнозування розвитку ситуацій, ефективності застосовуваного інструментарію роботи;
- поєднання технологічності дослідження з елементами творчості та інновацій;
- індивідуально-диференційований підхід до кожної конкретної ситуації щодо вибору інструментарію дослідження;

- перевірку ефективності не тільки інструментарію дослідження, але і загалом технології роботи, діагностика в якій є тільки елементом або ж етапом.

Таким чином, інтегративність підходу в дослідженні сімейного неблагополуччя в соціальній роботі забезпечується шляхом: дослідження факторів соціального, психологічного, медико-біологічного впливу; встановлення диференційованих детермінант прояву неблагополуччя; поєднання у дослідженні методів, форм, методик соціального, психологічного, медико-біологічного спрямування залежно від характеру неблагополуччя, специфіки суб'єктивної діяльності, цілей і бажаних результатів. Означені методи дослідження в соціальній роботі, мають застосування здебільшого на її початковому етапі. Слід зауважити, що у подальшому поглибленого розгляду потребує персоніфікація, предиктивність, інтегративність сучасної соціальної роботи, щодо застосування інноваційних методик у подоланні сімейного неблагополуччя.

Література:

1. Скляренко Т. Соціально-психологічні особливості жертв насильства. *Соціальний педагог*. 2014. № 1 (850). С. 19.
2. Галковська Т. Татусь суворий, однак справедливий. *Дзеркало тижня*. 2002. № 9, 8 березня. С. 22.
3. Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15–25.
4. Науменко О. Про насильство в сім'ї. *Психолог*. 2010. № 6. С. 7–12.
5. Фарафонова Т. В. Погляди зарубіжних учених на проблему відхилень у поведінці неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського державного університету. Сер. Педагогіка і соціальна робота*. Ужгород, 1999. Вип. 2. С. 111–114.
6. Серга Т. О. Розробка методики діагностики сімейного насильства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 56. С. 120–126.
7. *Комплекс діагностичних методик для визначення детермінант девіантної поведінки* / упоряд. І. І. Парфанович. Тернопіль: ТНПУ, 2009. 152 с.
8. *Соціальна діагностика, профілактика, експертиза в організаціях: навчально-методичний посібник* / упоряд. І. І. Парфанович. Тернопіль: Вектор, 2021. 204 с.
9. Віктимологічні аспекти загальної профілактики статевих злочинів в сім'ях, які вчиняються по відношенню до неповнолітніх потерпілих: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Н. Ю. Волянук. Київ; Рівне: Принт Хаус, 2009. 153 с.

References:

1. Skliarenko T. (2014). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti zhertv nasylstva [Social and psychological characteristics of victims of violence]. *Sotsialnyi pedahoh - Social pedagogy*, 1 (850), pp. 19 [in Ukrainian].

2. Halkovska T. (2002). Tatus suvoryi, odnak spravedlyvyi [Daddy is strict, but fair]. *Dzerkalo tyzhnia - Mirror of the week*, 9, March 8, pp. 22 [in Ukrainian].

3. Bova A.A. (2005). Model faktoriv, shcho obumovliuiut nasylstvo v simi [Model of factors causing violence in the family]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 1 (6), 15–25 [in Ukrainian].

4. Naumenko O. (2010). Pro nasylstvo v simi [About violence in the family]. *Psykholog - Psychologist*, 6, 7-12 [in Ukrainian].

5. Farafonova T.V. (1999). Pohliady zarubizhnykh uchenykh na problemu vidkhylen u povedintsi nepovnlitnykh [Views of foreign scientists on the problem of deviations in the behavior of minors]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu. Ser. Pedagogika i sotsialna robota - Scientific Bulletin of Uzhhorod State University. Ser. Pedagogy and social work* (Vol. 2), (pp. 111-114). Uzhgorod [in Ukrainian].

6. Serha T.O. (2012). Rozrobka metodyky diahnostyky simeinoho nasylstva [Development of a methodology for diagnosing family violence]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky - Social technologies: current problems of theory and practice*, Issue 56, pp. 120–126 [in Ukrainian].

7. Parfanovych I.I. (2009). *Kompleks diahnostychnykh metodyk dlia vyznachennia determinant deviantnoi povedinky [A set of diagnostic methods for determining the determinants of deviant behavior]*. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].

8. Parfanovych I.I. (2021). *Sotsialna diahnostyka, profilaktyka, ekspertyza v orhanizatsiiakh [Social diagnostics, prevention, expertise in organizations: educational and methodological manual]*. Ternopil: Vector [in Ukrainian].

9. Volianiuk N.Yu. (Ed.). (2009). *Viktymolohichni aspekty zahalnoi profilaktyky statevykh zlochyniv v simiakh, yaki vchyniaiutsia po vidnoshenni do nepovnlitnykh poterpilykh [Victimological aspects of the general prevention of sexual crimes in families, which are committed against minor victims: scientific and methodological recommendations]*. Kyiv; Rivne : Prynt Khaus [in Ukrainian].